

FŐURAINK A FELVILÁGOSODÁS IRODALMÁBAN.

A felvilágosodás korát az utókor szemlélete a francia forradalom korává egyszerűsítette. Az a nagyarányú szellemi forrongás, amely az emberi észbe vetett hit optimizmusával az életberendezkedés teljes átalakítására vállalkozott, a XIX. század egymásra tornyosuló reformmozgalmainak távlatában elsősorban társadalmi eredményei alapján található értékelést. Valójában azonban bonyolultabb mozgalommal állunk szemben, hogysen egyéb irányú jelentőségeit elhanyagolva pusztán a népek szabadságharcát szolgáló eszmei energiaforrásnak tekinthetnők. A társadalmi reform csak egyik eleme volt az életformák teljes racionalizálására törekvő korszaknak, amely ezt a feladatát a balitéletektől, babonáktól, elvektől, vallástól, metafizikától s egyéb korlátozó erőktől „felszabadult” ész segítségével kívánja megoldani. A felvilágosodás elsősorban a kultúra reformjára törekedett s magyar földön is sokkal inkább a műveltség, mintsem a társadalmi berendezkedés forradalmának tüneteiben jelentkezik. A művelődési igények nekilendítése, szellemi életünk felpeszdzítése a magyar szellemi életben sokkal szembetűnőbb jelenségek a XVIII. és XIX. század fordulójának évtizedeiben, mint a társadalmi feszültségek és átalakulási tünetek. Így érthető, hogy az a gondolat- és motívumsor, amelyet a korszak szépirodalma a magyar társadalom rendi hierarchiájának élén álló osztályról, arisztokráciánkról megrögzített s amelyet számbavenni mostani feladatunk, sokkal inkább főuraink politikai viselkedésének és művelődési viszonyainak, mintsem társadalmi mulasztásainak mérlegeléséből alakult ki. A közismert, irodalmunk történetében régen nyilvántartott ellenszenvet, amellyel szépiróink a magyar mágnásvilág útját kísérik, lényegében a réteg mulasztásai magyarázzák, amely közügyeink és műveltségünk szolgálatáról megfélekedezett. Az elidegenedett és magyar művelődésünktől eltávolodott főúr típusát ebben a korban alig színezik szociális megfontolások; viszont tagadhatatlan, hogy életmódjuk bírálata a magyar irodalom társadalomkritikájának kiindulási pontja lett.

Allapítsuk meg mindenekelőtt, hogy ez az elitelő álláspont sok tiszteletreméltó kivételt ismer. A korszak ünneplő ódáiban ott él az osztálya kiváltságait a nemzet javára kamatoztató nagyúr típusa, aki a kultúra szolgálatában a régi mecénás főurak humanista örökébe lép.¹ Ez a típus építi Mária Terézia alatt és után kétszáznál több kastélyunkat, a Zichy-, Csáky-, Pálffy-, Esterházy-családok magyar Schönbrunnjait és Trianonjait, köztük Eszterházát is, amelyet Bessenyei megénekel. Ez fejleszti ki a főúri könyvtárak egész sorát: a Telekiekét Marosvásárhelyt, az Apponyi-könyvtárt Pozsonyban, a Batthyányakét Rohoncon, a Csákyakét Homonnán, a Sztárayakét Nagymihályon. Ezt a típust képviseli Széchényi Ferenc, a Nemzeti Múzeum könyvtárának megalapozója, a két Ráday Gedeon, a könyvgyűjtő és a színjátszás ügyének pártfogója, a keszthelyi Georgikont alapító, helikoni ünnepséget szervező Festetics György, gróf Viczay Mihály, a hédervári világhíres régiség- és éremgyűjtemény megteremtője, a csillagvizsgálót alapító Batthyány Ignác püspök, Eger és Vác építkezéseinek mentora, Esterházy Károly püspök, az iskolákat, nyomdákat létesítő Barkóczy Ferenc primás, a folyóiratot indító Dessewffy József s mind a könyvek költségeit vállaló, alapítványntevő vagy épen névvel vagy név nélkül tollforgató magyar arisztokraták. E típusnak a kultúra természetes birtoka, Nyugat vívmányait a haladás természetes ösztönével tette magáévá. A bőkezűség, amellyel a szellemi élet egy-egy ügyét felkarolja, a civilizáció, amellyel házát körülveszi, a magyar nagyúrnak, aki hivatása szavát követve vagy szórakozását keresve felkarolja elmaradt nemzetét és kultúrárt teremt, ősi jellemvonásai. Az ünneplő és gyászoló vers ősi humanista műfajai a felvilágosodás korában Virág, Berzsenyi, Csokonai által e típus dicséretében érik el magaslataikat: rendkívüli szolgálatokat dicsőít a költők rendkívüli tehetsége. „Ah, Dávid! mikoron talál Nyelvünk ilyen igaz, hív, szemes örízöt?” — méltán kérdezhethetjük egy Ráday sírja felett s ki mosolyogna az áradozáson: „Oh! te magyar lelkű koszorúk fia, drága Gvadányi!”² Fájdalmasan siratjuk meg Teleki

¹ V. ö. Magyar Művelődéstörténet IV. k. Bp. 1941. (Ember Győző és Wellmann Imre tanulmányai); Eckhardt Sándor: *Úr és paraszt a magyar élet egységében*. Bp. 1941. (Szabó István tanulmánya); Halász Gábor: *Az értelem keresése*. Bp. 1940. (*A fiatal Széchényi c. tanulmány*); Rados Jenő: *Magyar kastélyok*. Bp. 1939. Kéky Lajos: *A „szép-lélek” irodalmunkban*. IK. 1916. A kérdéskör eszmei alapvetéséül Eckhardt Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Bp. 1922. c. művét használjuk.

² Virág Benedek: *Gróf idősb Ráday Gedeon emlékezete*. Poétai munkái. Pest, 1863. 23. l. és *Gróf Gvadányi József magyar lovas generálisnak*. u. o. 38. l.

Lászlót: „hazánknak hű fia, nemzeti Nyelvünknek elfáradhatatlan Gyámola...” s örülünk Török Sophie példáján, „A ki a Muzsát veszi útítársul”.³ Túloz-e a vers, ha Festetics Györgyről szól, „ki tudja Mérni s pazarlani szép vagyonyját” s kit csak a paradoxon jellemezhet: „Akkor írigylen fejedelmi kincsed, Amidön áldó kezeid kiszórják”.⁴ A főúr e típusáról vallja egyik versünk, hogy több lehet, mint maga a költő:

György! te nem énekléd (mint a nagy római költő
Hagyta magáról) ezt: „pascua, rura, boves”.
Formáltad, nagy okosságú! e szép haza földét,
És annak, mit amaz verseze, lelket adál.

Mindez nem a rangnak, hanem az érdemnek szól s a költő nem várja, hanem adni akarja a jutalmat: „Hív Múzsám adaját meg ne utáld, hazánk Őszült Nestora, Széchenyi!”⁵ A közösség szolgálatának e nagy példái egyéni teljesítményeik alapján egyéniségekként vésődtek emlékezetünkbe s népes soraik ellenére is kivételeknek érezzük őket. E típus „a múzsák koszorúja nélkül is számot tarthat a halhatatlanságra.”⁶

Mert evvel szemben a korszak irodalma egyöntetűen vallja, hogy főúri társadalmunk nagyrészt elidegenedett, életmódja elszakadt őseiétől, a magyarságot megveti s hazájában csak birtokait tudja megbecsülni. E szakadást jelzi már az a német-francia-angol szavakkal kerékbetört magyar nyelv is, amelyen a főúri alakok irodalmi termékeink egy részében beszélnek. A stílus-ízekre fogékony kor szinte követeli e megkülönböztetést, másfajta beszédet, „a mint az egymástól különböző ember, és annak nevelése, 's természete hozta magával.”⁷

Ez az európa-közi makaróni nyelv elsősorban divat. A kor finnyáskodása ez, amelyben „a' savoir vivre, — savoir faire, — la maniere noble — bon ton, mauvais ton tették a' külömbiséget”, mint egyik idetartozó drámafigura mondja.⁸ Így elsősorban a műveltség és finomság

³ U. ö: *Elköltözésekor gróf Teleki Lászlónak*. U. o. 69. l. és Berzsenyi Dániel: *Gróf Török Sophiehez*. Költői Művei. R.M.Kt. 1936. 222. l.

⁴ U. ö: *Gróf Festetics Györgyhez*. U. o. 157. l. és Virág: *Gróf Festetics György önnagyságának*. I. m. 7. l.

⁵ Virág: *Tolnai gr. Festetics Györgynek emlékezete*. I. m. 176. l., ill. Berzsenyi: *Gróf Széchenyi Ferenchez*. I. m. 188. l.

⁶ Kazinczy Levelezése. IV. 368. l. L. Gálos Rezső: *Barcsay Abraham*. Erdélyi Múzeum 1942. 85. l.

⁷ Kisfaludy Sándor: *A' Dárday ház*. Minden Munkái. Bp. 1892. V. 41. l.

⁸ Ugyanott.

fokát jelzik a magyar fülnek furcsa szavak: „nem olly Dame du monder — elle a' une aire embarrassé — hibázik neki, a' bon ton — nem brillante — módgya visszataszító”⁹; vagy: „van nekem most egy Engelländerem — comme il faut, — prächtig...”¹⁰ máskor: „Apropo bravó, bravó, das ist ugyan csak excellenz!”¹¹ és: „azt mondhatni, hogy ő maga a gyenge érzékenység, vagy igazabban di cert likkajt la tandres”.¹²

A példák sora végtelen: a kor előkelőit a háborús idők tovatüntével hirtelenebbül érik Európa hatásai, semhogy mértékkel fogadhatnák őket. A stílusjáték mögött egy nagy probléma rejlik: műveltnek lenni már-már annyi, mint megtagadni nemzetünket. E tényt irodalmunkban élesen szemlélteti főuraink környezetének bemutatása is; személyek, akikkel, tárgyak, amelyekkel csupa kedvtelésből veszik körül életüket. A tíz beszéd, amelyben Gvadányi nótáriusa a módi ellen tiltakozik, nem véletlenül szól grófokhoz, bárókhöz, történelmi nevű nemesekhez. Berzsenyi Bábelnek látja a magyar főúr udvarát:

Bétölti udvarát s jószágait
Százféle népek pórszeméjével.
Azt vélnéd, egy világgőző király,
Kinek minden nép udvarlókát küld.
Pizseg körülte ánglus, franc, olasz,
Ki mennél csúfosb, annál kedvesebb.¹³

Szinte hihetetlen tarkaságban jelenik meg nálunk Európa egész nemzetközi kultúrája: iróink tolmácsolásában egyszerűen hallunk „az újmódi francia complimentekről s köszöntésekről, az újmódi ánglus csizmákról, kaputrokokról, az újmódi olasz kalapokról”¹⁴ s a komikus külföldieskedés főúri barátja nem röstelli bevallani: „Ha csak a kert nem ánglus, az épület nem olaszos, az einrigtunkg nem németes, a konyha és az ebédlő nem francia, csinos embernek mindjárt fáj a gustusa.”¹⁵ Egy mágnás gazdasági programja: „Ánglus lovat, svaitzer marhát, spanyol juhót, khinai díznót, török kecskét, olasz pujkát, norvégiai ludat, alexandriai kacsát, nigritiai tyukot sat. szerzek udvaromba.”¹⁶ Még Fáy egyik vígjátékában is így büszkélkedik az idegen inas: „Most

⁹ U. o. 54. l.

¹⁰ U. o. 36. l.

¹¹ Csokonai Vitéz Mihály: *Cultura vagy Pofók*. Összes Művei. Bp. 1922. III. 2. 198. l.

¹² U. o. 345. l.

¹³ Berzsenyi: *Kazinczy Ferenchez*. I. m. 225. l.

¹⁴ Csokonai: *Tempetői*. I. m. III. k. 1. 117. l.

¹⁵ Csokonai: *Cultura vagy Pofók*. I. m. III. 2. 346. l.

¹⁶ U. o. 347. l.

még csak én vagyok udvarunkban a' franczia és a' szakács; de nem sokára angol lovászt kapunk, hogy futtathassunk a' newmarketi angol gyepen, mert a' pesti gyep nem eléggé selyem nekünk.¹⁷ Százéves használatban szinte közhelyszerűvé színtelenednek irodalmunkban a magyar előkelő élet nemzetközi kelléktárát jellemző és ostorozó szavak.

Az idegenség azonban főurainknál több, mint nyelvi jegy vagy az izlés általános alapelve: sok esetben egyúttal erkölcsi állásfoglalás is. Íróink tollán kész a vád, hogy magyarnak lenni főuraink szerint durvaság és kultúrátlanság. A visszahatás tüze, amellyel a kérdést az irodalom kezeli, önmagában is a baj erkölcsi jellegéről tanuskodik. A külföldért rajongók magyar-fitymálásáról már egy iskoladrámánkban is egész sor adatra bukkanunk.

„Nagyságod az Istentől és természettől olly szép erköltsökkel, olly derék indulatokkal meg áldatott hogy ebben az nyomorult, hitvány Országban, ebben a leg alább való világ szögletében úgy el nem terjesztheti erkölcsünk dücsőségét, a mint azoknak méltósága kívánna”, olvasuk. S alább: „a Magyarok felől, magam is tapasztalom, hogy még a régi Scitiai vadságokból éppenségessen ki nem vetközöttek; ... olly nehezen esik Magyar Országban mulatnom, mint ha valami sötét barlangba, vagy valami kegyetlen бүдös tömlöczbe rekesztettem volna”.¹⁸

Mint Berzsenyi fogalmazza:

Magyar nem kell, mert a magyar bolond:
Nem tud pumit, szajkót tanítani,
És nem tud lopni, sem pillét vadászni
S más ily nagy dolgokhoz nem alkalmas.¹⁹

Az elidegenedett magyar arcképéről ritkán hiányzik ez a magyarságunkat becsmérő vonás. „Ah mely hátra vagyunk!” — halljuk Szélházytól a *Kézők*-ben — s a hang a kor szépirodalmában ugyancsak ismerős. „Boldogtalan Magyar Ország! melly messze vagy te még a' társalkodásnak szebb lelkétől! — Csak egyed te jó kenyeredet, ígyad jó borodat, szivd jó dohányodat, — és hally meg Zrinyiként! (mérgesen nevetve) hahaha! — de az' életnek szebb örömeire, a finomabb műveltségnek kényesebb fűszerére ne tarts te számot”, — heveskedik egy másik hoppon maradt külföldieskedő udvarló.²⁰ „A magyar durvaságból finomodni!” adja ki másutt a jelszót Szászlaki, a „németes ga-

¹⁷ Fáy András: *A külföldiek*. Auróra. 1837. 195. l.

¹⁸ Pállya István: *Pazarlay és Szűkmarkosy*. IK. 1907. 41. l.

¹⁹ Berzsenyi: *Kazinczy Ferenchez*. I. m. 225. l.

²⁰ Kisfaludy Sándor: *Az elmés özvegy*. MM. VI. 24. l.

vallér" s felháborodva utasítja el a feltevést: „itt Somogyban, itt az akadémiátlan Magyar országnak legakadémiátlanabb részibe telepedjem meg?”²¹ Ruha, étel, tánc, nyelv, műveltség tehát mintegy emberek és osztályok társadalmi rangját határozta meg ekkor s a főúri elképzelések az elsőbbséget céltudatosan az idegennek adják: „Mihelyt valami nem auslándis,, vagy nem olyan mint az auslándis, előttem kedvet nem talál.”²² A dolgok, ha rosszak, nem lényegük, hanem magyarságuk miatt azok; jó, eleve is, csak a külföldi lehet.

„„Velem a somogyi sódért, thuri sajtot, azt az elszenvedhetetlen, kövér magyar kolbászt megúntatta az a fein, ah igen fain vestfaliai sonka, helvetiai sajt, és veronai salami. A kecsége igen jó hal, de mint-hogy magyarországi és komiz, százért nem adok egy skóciai heringet, vagy egy venetiai szardellát”, halljuk egyszer. „Ehhez kellene itt nekem meghalni: külső országí ságó darát, kaplit, sampanert, vaniliát, milanoi cukkerpakkerájt, egyéb efféléket, amelyekhez én külső országokon hozzá szoktam, hol kapna azok között itten az ember az originális magyarok között?”²³

Jellemző, hogy közhelyszerű ekkor az idegenné lett magyar főúr gondolatvilágában leányaink magyarságának házassági akadályként való fontolgatása: „Ő igen magyaros, én sokkal auslándissebb tónushoz szoktam.”²⁴ Viszont arra is van példa, hogy a magyarfitymáló grófkisasszony nem érti meg, miért kerül háttérbe a magyar leány mellett — egy francia udvarló szívében: „Meg nem foghatom, miként lehet egy olly szép Francia, olly sütelen főtelen, mint egy falusi magyar, ki egy Ninon Lenclos mellett hidegen tud eljárni, — egy falusi Panna előtt pedig imádásra fakad, mint Rafael' Madonnája előtt.”²⁵

Íróink szerint a multban gyökerező magyar életrend megvetése még nem is a legsúlyosabb hibája főurainknak, fontosabb, hogy a magyar élethez való kapcsolataik meglazulása a magyar sors közösségéből szakítja ki őket s így megfosztja nemzetünket arisztokratáinktól. A gondolatmenet logikus, bármilyen jelentéktelen is olykor tolmácsolása:

Es mi lehet tsak ugyan főbb kints a' nemzeti nyelvnel?

Nintszen az embernek nélküle honnja sehol.

Nints születése' helyén; mert ottan szóllani nem tud:

²¹ Csokonai: *Cultura vagy Pofók*. I. m. III. 2. 349. és 363. l.

²² U. o. 346. l.

²³ U. o. 364. l.

²⁴ U. o. 364. l.

²⁵ Kisfaludy Sándor: *A'Dárday ház*. MM. V. 107. l.

Nints másutt; mivel ott nints születése' helye.
 Mely a hazájáért nem tud dagadozva hevülni,
 Ritka szeretheti azt, a' mi felényig övé.
 Nem köti fel kardját, 's déltzeg paripára sem ugrik,
 A' mikor a' honnot védeni hívja Király.
 'S tsak hidegen veszi a' dolgot, 's fagy vette ajakkal
 Vannak, mond, elegen, kik hadakozni valók.
 Illy nyomorékoktól vágyódik menteni honnját,
 A' kinek a' szívéen nemzeti nyelve vagyon.²⁶

A külföldet hajszólo arisztokráciának sokkal természetesebb kerete a külföld, mint az egyszerűbb magyar világ — ott van otthon és itt idegen. Ezt a felemás helyzetet szatirikus éllel mutatják be verseink, novelláink, vígjátékaink s egyben gazdasági eredményeiben is értékelik. A magyar föld nem több iróink szerint, mint valami gyarmat: jövedelemforrás a főúr külföldi szórakozásaihoz; a mágnás pedig csak azért magyar, mert magyar földön vannak a birtokai. „A' Magyar-nak azon, talán minden Nemzetek között legnagyobb méveltsége, hogy annyi idegen nyelvet jól ért és beszéll, — nagy kárára van Nemzetiségének, anyanyelvének. Ez az oka annak, hogy némelly Magyar nemzeti nyelvét megvetvén, csak annyira Magyar, a' mennyire magyar földet bír.”²⁷ Pedig a vagyon kötelez, a főúr kiváltságos helyzete fejében a nemzet szolgálatokat vár. „Nyelv teszi a nemzetet; ki uszálja szabad jussát, huzza termékeny földjének hasznát, az tudja honi nyelvét is — sat est”,²⁸ halljuk a régivágású magyar cáfolhatatlan tételét. A lelkes magyar hölgy és az idegenné vált mágnás így csevegnek az emberi nagyságról:

„Szelházy: ... mert kérkedés nélkül szólván, én nagy ember vagyok, személyemet nem is említem. — *Lidi*: Hogy érti azt báró úr, mit tart nagynek? — *Szelházy*: Mely kérdés, nem hiába nem ismeri a nagy világot. Kinek van szebb lova? kocsija? — *Lidi*: Akkor csak az erszény nagy. — *Szelházy*: Nálam forr az ember; játék, öröm uralkodik házamban. — *Lidi*: Minden szép, de tudom szebb tulajdonságok ékesítik báró urat, nagylelkűség, hazafiúság — *Szelházy*: Megavúlt szó! Tempi passati. — *Lidi*: Tudom, hogy egy részét annak, mit a szerencse adott, nemzete dicsőségére, méltóságára fordítja. — *Szelházy*: Szóljunk szerelmünkről.”²⁹

Úgy látszik, ez a külföldjáró főúri típus önmaga természetes igazolását a felvilágosodás világpolgári eszményében

²⁶ S. F.: *Egy literaturánk pártfogójához*: Szépliteraturai Ajándék. 1824. 143. l.

²⁷ Kisfaludy Sándor: *Az elmés özvegy*. MM. VI. 46. l.

²⁸ Kisfaludy Károly: *Kérők*. ÖM. Bp. 1899. II. 333. l.

²⁹ U. o. 345. l.

kereste. A kozmopolita, aki „tisztá emberségét” kiképezve nemzetre való tekintet nélkül él és cselekszik, Helvetius fogalmazásában válik hírhedtté.³⁰ Egy novellánkban olvassuk a jellemző sorokat:

„Szerencsém leve egy fiatal özvegygel megismérkednem, ki főképen erős léleknek tartatott, 's különös örömemre Magyar volt, 's elég kegyes jószágai' jövedelmeivel azon becsületet éreztetni, hogy azokat a pompás Y-be költse-el. Kinyilatkoztatám neki azon örvendezésemet hogy mint Magyarnek közelebb igazam van ismeretségéhez: „Honszerelem a' számár' szerelme aklához, mond Helvetius”, volt a' tudós asszonyság' felelete, ki ángolúl olvasott, ujjörögül tanúlt, sajnálván: hogy a' Sanskrittet nem érti”.

A materialista erkölcsstan rendszerezője, aki minden cselekvés indítékát az önzésben véli megtalálni, természetesen csődöt mond. Történetünk záróakkordja, hogy hősrünk hazatér: „Magyar földre lépék, 's Helvetius' ellenére, nem bírtam megindulással. Örökké szeretett kedves hazám! áldott ország, üdvez légy! ezerszer üdvez légy örökké drága föld! olly boldog sehol se lehetek mint kebledben.”³¹ De nemesseink elidegenedésének a monarchia társadalompolitikája a természetes magyarázata: az udvar ragyogásában szegényebb hazájukat elfeledik s egy ellenséges politikai célkitűzés rabszolgái lesznek. Erről a tárgyról — érthető okokból — csak ritkán szólhat az író ilyféle világos szóval:

Test 's lélekben elfajúltak
Az udvari kegyekért,
Elárulták a' magyar hont,
És nemzetet, és nővért.
'S lönek Bécsnek Zsoldosai
'S gúny-halmozta Csúfjai,
Nadályi a' magyar földnek,
'S a' nemzetnek átkai.³²

Mindaz, ami az idegenné lett magyar főurat bírálja, egyben tüntetés a bécsi szándékok ellen: az elidegenedett mágnás irodalmi ábrázolásának háttérében így huzódnak meg a monarchia nemzeti feszültségei.

Az idegen izlésű főúr a magyar irodalom ekkori hősi erőfeszítéseit sem méltányolhatja. Íróink megfigyelése szerint a magyar szellem alkotásait az előkelő gavallér nem láthatja

³⁰ Kecskés Pál: *A bölcsélet története főbb vonásaiban* Bp. 1933. 359. l.; Rácz Lajos: *Helvetius*. Bp. Sz. 1917. 40. l.

³¹ P. M.: *Messze keresett és közel talált*. Auróra 1828. 48. l.

³² Kisfaludy Sándor: *Regéköltőnek hatyúdala*. MM. VI. 188. l.

meg — nem mintha ragyogóbb külföldi teljesítményekhez szokott volna, hanem mert eleve becsmérel mindent, ami honi. A válságba került magyar nyelv ügyének roppant kiterjedésű irodalmában egyik legfőbb probléma, hogy előkelő körök — merő divathajzásból — hátat fordítanak neki. Az a korszak ez, mikor a magyar irodalom merő „paraszt-ság”!³³ Előkelő környezete így oktatja a magyar könyvekért lelkesülő leányt: „Gyermek: gyermek! mikor lesz már eszed, hogy ezt a díbdábságot (a könyvtárra mutat), mely rangodhoz s úri nemedhez nem illik, végképen megutáljad”³⁴ vagy: „nagy része az itt lakó s megforduló nagyságoknak igen alacsony szókkal emlékeznek nagyságozról, hogy ilyen illetlenségekkel mocskosítsa úri méltóságát.”³⁵ A magyar könyveket „a parasztvilág firkálta”, halljuk a külföldivé lett világ ítéletét, a magyar költő „egy rústicus és alávaló gustusu emberecske”.³⁶ Kész csoda, hogy a keszthelyi Helikon ünnepségein az ősz Festetics kalap nélkül szalad ki az utcára Berzsenyi elé: „Minden cselekedet becsének az idő és hely az igazi mértéke. Egy olly népnél a'hol a' Nagyok az anya nyelvet cigány nyelvnek nevezik, 's a' magyar írónak nem is köszönnek, s' a' legjobb poetát leg fellebb jocularatornak nézik, Festetics nagy ember.”³⁷ A megvetést, amely könyveiket a köznép körébe utalja, Kisfaludy Sándor versben panaszoja:

S én, ki eddig csak deákat
Olvastam és németet:
Mert a' magyar (állítólag)
Csak parasztot illetett, —
Boldog Isten! azokat nem,
Kik magyar föld' Urai,
Hanem kik a' magyar földnek
Birtoktalan rabjai! —³⁸

Csokonai vígjátékai meglepő ötletek egész sorával szemléltetik a magyar könyv tragikus sorsát — éppen abban a körben, amely pártfogására volna hivatott. A tipográfus mázsaszám adja el csomagolópapirosnak, vagy könyvkötésre, mert nem veszik, s a bécsi kereskedő a *Hunniás* íveibe csomagolja a „fein tarokkot” a magyar gavallér számára. A magyar bárónak még a pipa is megárt, ha magyar leoninusok vannak a fidi-buszon, amellyel rágyujtott s mialatt a lelkes magyar lány

³³ V. ö. György Lajos: *A magyar regény előzményei*. Bp. 1941. 38. s. köv. l.

³⁴ Csokonai: *Tempelői*. I. m. III. 1. 126. l.

³⁵ U. o.

³⁶ U. o.

³⁷ Kazinczy Levelezése. XV. 80. l.

³⁸ Kisfaludy Sándor: *Regeköltőnek hattyúdala*. MM. VI. 300. l.

Péczeli rímeivel akarja megnyerni a literatura ügyének, yoyójával játszik: „előveszi nationalspieljét, azt, egyedül arra figyelmeztvén, fel s alá rángatja.” A könyvkereskedő tönkremegy, ha magyar könyveket árusít: „jobb szeretnék ebáros lenni, mint könyváros”... A magyar könyv, amelyet „a henyélő ország lezsákjai koholtak”, csak azoknak való, „a kiket a szerencse vagy rossz neveléssel, vagy fekete vérbe szorított alacsony lélekkel, vagy koldusi szegény ranggal vert meg.” Viszont: „Nagyraszűletett generosus lélekbe legkisebb impressiót sem csinálhatnak azok” s az előkelő ízlés láttukra visszariad: „az én gavalléros gustusom borzad azokra.”³⁹ Az ötletek e vég nélküli sorozata megannyi keserű vallomás Csokonai költő sorsáról, aki pedig a kor első tehetségei közé tartozott.

Van-e hát a magyar művelődésnek haszna e külföldre áhítózásból? — A kor irodalma erre a kérdésre is pesszimizmussal válaszol. Mindaz, ami idegenben szellemi érték, a tudomány, irodalom, művészet remeke, kívül esik az idegenné lett mágnásvilág érdeklődésén. Amit a magyar előkelő világ nyugati kirándulásairól magával hoz, csak néhány oktalan ruhadarab és egy tőlünk idegen udvari etikett: csak arra jó, hogy annál jobban lássuk a külső ragyogás mellett az idegen lélek ürességét és léhaságát. Berzsenyi haraggal kérdi:

Mit nyertünk? tán cravátot s gillétet,
S más ily bolondság hitvány bábjaít,
Melyekkel rút kacaj tárgyai lettünk?
— — Kérdezd az ily cravátos emberkét:
Ha úgy ohajt franc és anglus lenni,
Mért nem kedvelli úgy a tudományokat,
Az elme s a kéz remekjeit,
Mért nem becsüli ő nyelvét és nemzetét
Úgy, mint azok, kiket rabul majmol?⁴⁰

Csokonai egyik darabjában panaszolja egy költő, hogy a könyvárus „egy francia munkát, amelyet a legjobb ízlésű párizsi belletrista írt, németre fordította” — s óriási sikere volt; a könyv ugyanis afféle illemtan-divatlap keverék. Így voltaképen a külföldi tartózkodás a magyar mágnás számára pusztán a szórakozások és költekezések sorozata. Íróink közhelyszerűen jellemzik e motivummal előkelőinket:

Paduában életének
Nem annyira tudomány

³⁹ Csokonai: *Tempeői*. I. m. III. 1: 131., 124., 148., 174., 191., 192. l. A yoyo-dívatot említi Goethe is.

⁴⁰ Berzsenyi: *Kazinczy Ferenchez*. I. m. 224. l.

Volt a' tárgya, mint mulatság,
És szép asszony, vagy leány.⁴¹

Kész szatíra a beszámoló, amelyet az üresfejű főúr külföldi útjáról a *Kérőkben* hallunk:

„*Szélházy*: Velenczében, Rómában, Párizsban — sokat, sokat láttam. — *Károly*: Mely ritkaság ébreszté leginkább figyelmét? — *Szélházy*: Velenczében egy gyönyörű leányt láttam! achi egészen elbájolt, az után egy Pierrót a theátrumon, uram — — *Károly*: Megelégszem. Hát Rómában? ott a régi nagyság és hatalom sírjában? hol a szép mesterségek örök dicsőségben kérkednek, ott, hol a bedült omladékok is a régi világ urát nyilván hirdetik, nemde égi gyönyörűség lehet az ott való lakás? — *Szélházy*: Szép, szép! emlékezem, hogy igen jól mulattam. kivált igen édesen aludtam. — *Károly*: Kár volt a költségért, aludni otthon is lehet. És Párizsban? — *Szélházy*: Oly ebédet sehol sem ettem.”⁴²

A magyar mágnás műveltségének kritikája tehát irodalmunkban sok szomorú megállapításhoz vezet: a közkeletű irodalmi ábrázolások főurainknak nemcsak nemzeti gyökértelenségét, hanem nevetségesen gyöngye szellemi felkészültségét is hangsúlyozzák, amely kiváltságos társadalmi helyzetükhöz méltatlanná, feladataik elvégzésére alkalmatlanná teszi őket.

Mindezek az értékelő szempontok egy közkeletű irodalmi típus kialakulásához vezetnek. Az idegenné lett léha mágnás éppolyan visszatérő alakja epikus- és drámai irodalmunknak, mint a latinus beszédű jogász, vagy a faragatlan birtokos-nemes. Először sajátosképen idegen művek magyartársaiban: Verseghy Kotzebue-fordításában, *A' szerelem gyermeké*-ben és Bartsai Lászlónak ugyancsak német eredetű *Jártos-költés völegényé*-ben találkozunk vele az 1790-es években.⁴³ E művek szemléltetően mutatják, mint kap a sajátos hazai viszonyok között különös hangsúlyt a divatbáb Európa-szerte kipellengérezett figurája s a probléma magyarországi kiéleződése folytán mint tapadnak az alakhoz a hazai szempontok. Csokonai Báró Sertepertije, a *Dárday-ház*, a *Lelkes magyar leány* és *Az elmés özvegy* idegen mágnásai Kisfaludy Sándornál, Kisfaludy Károly *Szélházyja* és *Kényesyje*, Fáy novelláinak, vigjátékainak egy-egy élesen megvilágított alakja élő képviselői e típusnak irodalmunk köztudatában. A történetekben legnagyobb részben kérőként lép elénk a főúr s mint ilyen a nemesi világ egy-egy birtokos- vagy jogász-

⁴¹ Kisfaludy Sándor: *A' megbosszúlt hitszegő*. MM. II. 306. l.

⁴² Kisfaludy Károly: *Kérők*. I. m. I. 338. l.

⁴³ Verseghy Ferenc: *A' szerelem gyermeke*. 1792. és Bartsai László: *A' jártos-költés völegénye*. Kolo'svárott 1791. 180. és köv. l.

alakjának ellenlábasa: ketten küzdenek egy leány kezéért más-más indítékokból. A főúr az anyagi összeomlás küszöbén van, a birtokos vagy jogász anyagi függetlenségét élvezzi. „A magyar minden dolgában vagy ronda, vagy buja és a miatt vagy paraszt oconomus, vagy Pankrot gavallér”, állapítja meg egyik vigjátékunk.⁴⁴ A házasság az egyik életében az élet természetes beteljesedése, a másikéban a menekülés a fenyegető csőd elől. A vigjátékok szokott befejezése, hogy a prókátor-birtokos típus párjára lel, az arisztokrata hoppon marad. A menekülési kísérlet nem sikerül, az elidegenedett báró vagy gróf csak „műveltségének” önérzetében találhat vigasztalást — hogy anyagi problémáinak van-e megoldása, arról nem szól az irodalom.

A mágnásaink fölött lebegő gazdasági válságnak okairól is bőven szólnak íróink: törvényszerűen összefügg ez azzal a pazarló életmóddal, amely a magasabb polgári jólétre vergődött Nyugaton egyedül teheti a magyar főurat versenyképesé. Bécs a magyar főúrnak nemcsak magyarságát kívánja áldozatul, anyagi függetlenségét is megingatja. A pazarló mágnás alakját különösen élesen világítják meg Kisfaludy Sándor Hattyudalának megfigyelései:

Udvar' hangja, udvar' majma,	Udvarkegyek után böszültt
'S czimes, fényes szolgálja;	Esenkedés az oka,
És hogy mind ez lehessen ő,	Hogy többnyire zár alatt nyög
Falukat szán reája.	Nagyobb résznek birtoka. ⁴⁵

A könnyelmű, pazarló életmód e szerint Bécs követelése: a magyar mágnás Bécsben csak addig számít, amíg pénze van. Hibája éppen az, hogy itthon nagyobb tisztelet veszi körül, amely nem kíván tőle áldozatokat; s mégis idegenbe vágyik:

Magyar mágnás, Bécsben lakó,
Csak keveset véve ki, —
Itthon fényes, méltóságos, —
Ott csak semmi és senki,
Kivéven az olly pazarlót,
Ki ott szört és hajat hágy,
Mint mondatik; 's mind ez még is
Bécsbe, és csak Bécsbe vágy.

Ambár minden tiszteletben
Ott csak addig részesül,
Míg honn zsarlott pénzzel győzi;
'S a' nyers bók gúny- s' csúffá sül,

⁴⁴ Csokonai: *Cultura vagy Pofók*. I. m. III. 2. 343. l.

⁴⁵ Kisfaludy Sándor: *Regeköltőnek hattyúdala*. MM. VI. 281. l.

Mihelyt pénze el van költve;
 Midőn kevesb költséggel
 Itt szeretve, 's tiszteltetve
 Élhetre dicsőséggel.⁴⁶

Verset ír a tönkrement külföldimádóról Csokonai is *Egy bécsi magyar gavallér* címmel:

Mig csengett, míg pengett nálam a sok tallér,
 Mig szemfényt veszthetett a szuferint;
 Voltam a dámáknál kedves egy gavallér,
 Tiszteltek, imádtak módjok szerint:
 De most rám mindenik félszemmél hunyorgat,
 Megvető nézéssel hátat forgat.
 Ugy vagyon!...:
 Láb alatt sem fér el ma, ha szegény.⁴⁷

Európa kegyeinek megnyerése tehát csak súlyos anyagi erőfeszítések árán történhetik: ennek eredményeként lép elének közismert típusként a „pankrot gavallér.”

A költekezés és nyomában a magyar főúr anyagi romlása így jelenik meg irodalmunk motivumkincsében. A típus mögött kísértő gazdasági probléma magyarázza a leánykérő mágnás egész viselkedését, aki lenézi ugyan a tősgyökeres magyar nemesi világot, de mégis rá van utalva. Már első vígjátéki jelentkezése alkalmával is éppen ez az anyagias opportunizmus buktatja el az idegenben jártos-költés vőlegényt: báró Mélyföldi azonnal szerelmet vall Karolinának, mihelyt ötven ezer forintos hozományáról tudomást szerez — de igazi menyasszonya, Henriette, éppen ebben a pillanatban toppan be s a báró a két szék között pad alá kerül.⁴⁸ A' *Dárday-házban* így okoskodik a „szeles, hiú, korhely Gavallér”, gróf Földy:

„pénze sok lehet az Öregnek, mert hát hová tehetné annyi jószág-
 nak jövedelmét?... Pénzének fele hiszen csak Leányáé lessz? 'S mi
 kell nekem más, mint ez. — Elég jószágom várja kiváltatását... én
 a' nagy világot élem, honnan most eltílt a' szükség...”⁴⁹

A darab végén ő sem tehet mást, mint „szárazon” üdvözlí a lányt, aki — másnak menyasszonya. Kisfaludy Sándor egy másik darabjában az elmés özvegy a külföldieskedő Kénkövyt maga csalja csapdába: hogy próbára tegye, apja nevében kitaagadó levelet ír saját magának. A léha gavallér

⁴⁶ U. o. 313. l.

⁴⁷ Csokonai: *Egy bécsi magyar gavallér*. I. m. I. 2. 422. l.

⁴⁸ Bartsai László i. m.

⁴⁹ Kisfaludy Sándor: *A' Dárday-ház*. MM. V. 38. l.

azonnal eltűnik: „bár keserű szívvel is, — de valóban nemes áldozattal, örökre számkivetem magamat Nagysádnak kellemes társaságából.”⁵⁰

A kor novellái is ismernek hasonló történeteket. Közhely, hogy egy-egy úrfi a faluját elhagyva a városba vagy külföldre utazik: „több törpe Nagyok' ámitó példája után hiú vágyai szűknek ítélvén Hazáját, tágasb kört ohajtva külföldre üzék.” Idegenben tékozolja pénzét, amíg tart: „Ő is akkor rezzent fel álmából, midőn azon rettentő gondolatot: volt és nincs, hová? de miből? magán megvalósulni látá... Akkor jut eszébe édes Hazája.”⁵¹ Az úrfi hazatér „megunván a' fényezés' hiu játékait, a' mázos arczokat 's az olcsó szívek erőltetett ömledezéseit.”⁵² Ez a mese-sablon tér vissza a *Csalódások*ban is; a darab léha bárója, Kényesy, talán a legtisztább képviselője a pénztelen mágnás típusának. „Te rendben vagy”, mondja barátjának, „könnyen lebegsz az életben, de nekem magammal kell kereskednem, házasodnom kell; különféle tapasztalás értékemet elnyelé s nincs gonoszabb állapot, mint mikor az embert méltóságolják, nagy úrnak hívják, regalist kap s nincs jövedelme.”⁵³ A válogatás lesz az ő veszte is: a darab végén utolsó reménysege is cserbenhagyja, a férjet kereső vénkisasszony, aki „banya ugyan, de banya is, pénzbánya.”⁵⁴ A vígjátékban Kényesy hozományvadászkodása az egyik vezető motívum s alakja épen szerelemtelen nő- és pénzszerző kísérleteiben válik komikussá. Ez a nem éles hangsúllyal, de határozott fogalmazásban felvetett problémakör a magyar irodalom társadalomszemléletének történetében kezdeményező jelentőségű: a 19. század irodalmának sokat vizsgált kérdése, az elszegényedett gentry problémája itt található meg történelmi előzményeit.

Ime a kép, amely szépirodalmunkban a magyar mágnás társadalmi helyzetéről és társadalmi munkakészségéről kibontakozik. Befejezetlen volna azonban, ha hiányoznék belőle a társadalomkritikának egy ríkítóbb hangja, amely az irodalom mágnásalakjaira szórt vádak rangsorában a tetőpontot jelenti. A magyar főurnak ugyanis nemcsak a műveltség birtokbavételére, hanem mindennemű céljai szolgálataira rendkívüli eszközök állnak rendelkezésére: olyan társadalmi hatáskörnek boldog birtokosa, amely tömegek sorsát határozhatja meg. A barokk társadalmi hierarchiájának alapja az a feltevés volt, hogy a főurak valósítják meg a keresztény élet-

⁵⁰ MM. VI. 24. l.

⁵¹ Szalay Benjamin (Kisfaludy Károly): *Barátság és szerelem*. Auróra 1823. 102. l.

⁵² U. ö.: *A fehér köpönyeg*. Auróra 1826. 65 l.

⁵³ Kisfaludy Károly: *Csalódások*. I. m. III. 30. l.

⁵⁴ U. o. 43. l.

eszmény legtökéletesebb formáját, így intézkedéseikkel a társadalmi erők munkáját keresztény módon szabályozhatják és tekintélyi alapon a keresztény élet erkölcsi követelményeit is biztosíthatják. Ez a keresztény célú társadalmi hierarchia azonnal meddőnek, sőt társadalomellenesnek bizonyul, mihelyt e legmagasabb rétegek a keresztény etika és világnézet útjaitól eltávolodnak.

A felvilágosodás szabadság-eszméi legelőször a magyar főúri körökhöz találnak utat, a felszabadulás pedig ebben a körben a keresztény kötelességtudat és felelősségérzés feladását is jelenti. Azok az erkölcsi botrányok, amelyeket a történetírás e legelőkelőbb rétegünk felvilágosodáskori életviszonyainak jellemző tüneteiként könyvel el, a magyar főúri világ rendkívüli társadalmi befolyásának ismeretében többnek tetszenek alkalmi kisiklásoknál: káros hatását az alárendeltek széles tömegei érzik.⁵⁵ Irodalmunkban ekkor bukkannak fel a gonosz főúri cselszövők típusának első halvány nyomai, amely a romantika irodalmában — a demokratikus idők szellemének megfelelően — központi jelentőségre tesz szert. *A' szerelem gyermeke* már 1792-ben mint a bűn megszemélyesítőjét állítja szembe báró Vadligetit Tiszalaki lelkésszel, aki maga a testet öltött jóság. Gróf Völgyi, Kisfaludy Sándor egyik darabjának arisztokratája, nemcsak kérő: a szerelem szédelgője is egyben. Házassági terveivel foglalkozva mondja szeretőjének: „maga Dárdayné lessz; mais vous restérez toujours ma douce, et aimable amie?”⁵⁶ Jellemző, hogy az író olykor a felvilágosodásban jelöli meg e bajok forrását is. „Ez a' Gróf igen szabadlelkű — halljuk a darabban — nincsen Relígyiója. De ez, hiszen, közönséges nyavalyajok a' Gavalléroknek.”⁵⁷ *A Kénytelen jószívűség*, Kisfaludy Károly egyik egyfelvonásosa is hasonlóan vall: „Én báró Kelendy vagyok... nem fellengző égi szellet, hanem a földnek víg gyermeke”, mondja egyik szereplője.⁵⁸ A történet ismét a nőcsábász főúrról szól, akit saját hálójával csal törbe a tisztább ifjúság. De van novellánk, ahol már a gróf afféle kétes, ingó erkölcsű egyéniség s épen jellemének gyöngesége idézi fel saját tragédiáját.⁵⁹ Összefoglalóul egyik drámánk magyar hősnőjének szavait idézzük az itt járó előkelő léha külföldihez: „Ha azonközben itt különös erköltsöket, főképpen több egyenességet tapasztal, azon ne álmél-

⁵⁵ V. ö. Szekfü Gyula: *A tizennyolcadik század*. Magyar Történet. VI. k.

⁵⁶ Kisfaludy Sándor: *A' Dárday-ház*. MM. V. 92. l.

⁵⁷ U. o. 59. l.

⁵⁸ I. m. II. 633. l.

⁵⁹ Kisfaludy Károly: *Barátság és szerelem*. Auróra 1823. 102. s. köv. l.

kodjon, mivel itt a' pallérozódásnak lelke annyira meg-nem szállotta az embereket, mint a' külföldön, nevezetesen a' tenger partjain — Ellenben a' meg-vesztegetés és erköltstelenység se tsuzott bé annyira közénkbe, mint ama roppant Országokba, az ártatlan együgyűség kevesebbet hibázik, mint az égeket hasogató fel-világosodás."⁶⁰

Hogy illeszkedik bele az ébredés korában ez a mágnástorzkép a nemzeti élet szerkezetébe? Az együttérzés hiánya a társadalommal, magyartalansága a magyar faji jelleggel ütközik, így önként adódó következtetésünk, hogy a „korcs” jelző költőink ajkán több, mint pusztá metafora. A rendi társadalom hajlik a származás számontartására; jogait ősei-nek kiváltságos helyzete biztosítja s kiváltságai ébrentartják a családi élet egészséges ösztönét. „Szüllyetek, nevellyetek jó és igaz, erős és lelkes hazafiakat, kik ezer esztendő Anyánknak, édes Hazánknak, utánunk hív gondgyát viselylyék!”⁶¹ — e gondolat a nemesi élet vígjátéki vagy novellisztikus ábrázolásaiban egyre visszatér. A közfelfogás szerint az unokák azért öröklik a nemességet, mert őseik magyarsága, faji erényei, kiváló családi tulajdonságai vérükben élnek tovább. Ezt az értékes ősi magyar jellemet zavarja meg az alkalomadtán a családfába oltott nem-nemes vér-elem: a jobbágy, vagy — ami esetünkben fontosabb, — az idegen vére. Mert ha igaz, hogy „Csak sást nemzenek a sasok, S nem szül gyáva nyulat Nubia párduca”,⁶² másfelől az is igaz szó: „Nem szülnek sólyom fiakat soha gyáva galambok.”⁶³ A mágnás-világ kozmopolitizmusa, elidegenedése, összes erkölcsi és társadalmi hibái magyarázatukat a rendi felfogás szerint a magyar és idegen házasfelek vegyesházasságában találhatják meg. Rájnisnál olvassuk:

Sokan megúnták a haza szépeit,
Külsőt kerestek, s hogyha mi magzatot
Nemzettek, annak szoptatását
S a nevelést idegenre bízták.

Ugy szép hazánkban széllyel hatalmazott
A korcsosított új magyarok neme:
Hogy nem magyar vér, megmutatta
Termete, nyelve, ruhája, szíve.⁶⁴

⁶⁰ Gorove László: *Érdemes kalmár*. Bp. 1807. 101. l.

⁶¹ Kisfaludy Sándor: *A' Dárday-ház*. MM. V. 166. l.

⁶² Berzsenyi: *A felkölt nemességhez*. I. m. 156. l.

⁶³ Baróti Szabó Dávid: *Ráday Gedeon úrhoz*. Deákös költők. Nemzeti Könyvtár 1914. 112. l.

⁶⁴ Rájnis József: *A magyarokhoz*. Ugyanott 50. l.

Baróti Szabó hasonlóan ír:

Idegenből vett hölgyeknek ereken,
 Jaj, megkorcsosodott! jaj, meg-vesztette sovány víz! —
 Látjuk főbb onokáinkat, de heába keressük
 Cimeres elsőjök szép lelkit benne!...⁶⁵

S Révai:

Szent Isten, hazánkat valóban megverted,
 Mikor a magyar vért más vérrel keverted.
 Mi romlást hozattál vásott menyeeinkkel,
 Kik fel nem tehettek édes mieinkkel.⁶⁶

Ez a fölfogás él irodalmunkban. Áthatja Dugonics regényeit, drámáit, de még Kisfaludy Károly is megszólja a magyart, aki „a' külföldre száguld párosodni nemzeti becsünk' feledtében vagy nem ismertében; mintha opálunknál, aranyunknál, Tokaji nektárunknál 's így szüzeinknél is, a' földnek legmiveltebb szeglete teremthetne becsesbet, dicsőbbet, fejedelmibbet.”⁶⁷ Egyik novellánk jellemző címe: *Messze keresett és közel talált*; a történet végén így kiált fel a magyar leány vőlegénye: „Honomban leltem tehát meg, mit a' külföldön hijában kerestem, mint sokszor megtörténhetik.”⁶⁸ Legkövetkezetesebben Kisfaludy Sándor képviseli a gondolatot: ármányos cselszövői csaknem mind korcsok a rendi Magyarország fogalmai szerint.⁶⁹ A' *megbosszult hitszegő* Miskája, a *Frangepán Erzsébet* hősének gyermeke a német-magyar keveredés korcsa, a *Tátika* Hermán deákja a cseh-magyar, *Kun László király* a kun-magyar házasságé. Az *emberszívnek örvényeiben* a magyar férfi és olasz nő gyümölcstelen házasságát a nemzeti ellentétek is keserítik:

„Óh Milla! mért nem vagy Magyar! Hogy benned én Hazámat is Szeretni tudám!” — sóhajtja Kálmán.⁷⁰ A romantikus multba vetett történetek természetesen mind a jelennek szólnak: a probléma a Bécs felé tekintő mágnások korszakában időszerűbb, mint bármikor. — „Ez a' mostani nemzetség — nem is tud már, nem is képes öszvekorcsosodása miatt házasságnak tekintetében Patriotizmust érezni”,

mondja A' *Dárday-ház* egyik alakja.⁷¹ E drámában szerelmi bizonytalanság forrása, hogy a szeretett férfi francia, az apa

⁶⁵ Baróti Szabó: *Ráday Gedeon úrhoz*. I. m. 111. l.

⁶⁶ Révai Miklós: *A magyar öltözet és nyelvé*. U. o. 263. l.

⁶⁷ Kisfaludy Károly: *Barátság és szerelem*. Auróra 1823. 132. l.

⁶⁸ P. M. id. mű. Auróra 1828. 48. l.

⁶⁹ Fehérváry Dezső: *A fajtisztaság gondolata Kisfaludy Sándornál*. Papp Károly Emlékkönyv. Debrecen, 1922. 102. l.

⁷⁰ I. m. MM. IV. 455. l.

⁷¹ U. o. V. 32. l.

ugyanis azt vallja: „Magyar vagyok; a' leányom is Magyar; — legyen 's maradjon Magyar; 's Magyarnek felesége lévén, szüllyön magyarokat. Nemzetemnek káros korcsosodását én az én véremmel soha sem fogom előmozdítani.”⁷² Az idegenből házasodó magyar főurak korában, akik feleségükben Európát akarják magukhoz fűzni, így keresi a főúri világ irodalmi kritikája a kezdetleges természettudományos megalapozást. A kulturális, gazdasági, politikai szempontokhoz szükségszerűen csatlakozik a faji gondolat is a magyar főúr társadalmi megítélésében szépiroink eszmevilágában.

Befejezésül egy pillantást a magyar mágnásvilág szociális értékelésére, amint az íróinknál kibontakozik. A főúri bűnök okszerű következménye a magyar parasztság gondozatlan elhagyatottsága s egyre növekvő megerheletése. A probléma súlyosabb, semhogy a szépirodalom részletező megbeszélésére vállalkozhatnék: tárgyalása a korszak forrongó röpiratirodalmába szorul ki.⁷³ Elszórt megjegyzések mutatják mégis, hogy az érdekházasságnál kegyetlenebb módok is rendelkezésére állhatnak előkelőinknek, ha vagyoni helyzetüket akarják megszilárdítani. Az elkorcsosult főnemes csak sanyargató mostohája s nem atyja népének. „Ez a magyar vért megveti s üldözi: Ez meg sem indúl, bárminemű veszélyt Szenvedjen a nép”, figyelmeztet Rájnis.⁷⁴ Baróti Szabó buzdításul írja korának „a régi századoknak egy nagy férjfiáról”:

...Nem

Kívánja másét: maga vagyonját őrizi.

Jobbágyihoz mértékletes,

Kik ötöt atyjokként becsülik s tisztelik.”⁷⁵

Révai erősebben szól; szerinte a főúr zsákmányul dobja jobbágyait tisztartójának, szórakozásának költségeit a népen igyekszik bevenni s a magyar nyelvet felejtve panaszát sem érti:

Ha hallgatott volna magyar nevelőre,

Oda szólhatna most az igaz velőre.

Szegény jobbágya is jobban szerethetné,

Mert nyögő panaszát maga megérthetné,

Mellyet elmagyaráz, amiként akarja,

A kevély tisztartó, s mocskát eltakarja.

⁷² Ugyanott 124. l.

⁷³ V. ö. Eckhardt Sándor i. m.; Szekfű Gyula i. m.; Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp. 1888.; Fraknói Vilmos: *Martinovics és társainak összeesküvése*. Bp. 1880.; Téglás J. Béla: *A történeti pasquillus a magyar irodalomban*. Szeged 1928.

⁷⁴ Rájnis: *A' magyarokhoz*. Deákos költők. 50. l.

⁷⁵ Baróti Szabó: *Kép. U. o.* 141. l.

Jobb atyja volna így nyavalygó népének,
S mint vérszopó nádály, nem esnék bőrének.⁷⁶

A típus jó ismerősünk Kisfaludy Sándor visszaemlékezéseiből is: „Nádályi a magyar földnek 'S a nemzetnek átkai!"; hogy az udvarban ragyoghasson, a mágnás „falukat szán reája" s már csak nevében magyar — „Magyarul nem beszéllhető Falvainak népével.”⁷⁷ Csokonai nyomorgó drámaalakja, Tempefői, a költő, keserűen fakad ki: „Az urak udvaraiba divízióként koslatnak a jobbágyok zsírjával hízott kopók, a Musák pedig és a Musák baráti nem esmérük azokat.”⁷⁸ Bessenyei regénye, a *Tariménes utazása* hasonlóan vélekedik: „Valamely hazában a lakosok tengeri kereskedéssel nem gazdagodhatnak, hanem csak a földnek birtokával, ott minden gazdag háznak ragyogó kastélya ezer általa szegénységre jutott koldusnak vállain láttatik állani... Tízezer tisztességes polgárnak egy vesztegeti el kényerét, így gyengítven hazáját, melynek egyik részét Eliziummá, más részét pokollá csinálja, hogy örökös ellenkezés legyen benne.”⁷⁹ Katona, tudjuk, idegen író szövegére támaszkodva írja Tiborc panaszait. Mégis sorai helyenként meglepően összecsengetnek az idézettekkel s mutatják, hogy a külső ösztönzések magyar előzményekhez csatlakozhattak: „Ő cifra és márványos házakat Épített; és mi — csaknem megfagyunk; Ők játszanak, zabálnak szüntelen... nekünk Kéményeinkről elpusztulnak a Gólyák, mivel magunk emésztjük el A hulladékat is... az ily Szegény paraszt az úr élébe nem Mehet be többé...”⁸⁰ Az írók szempontjaiba itt kapcsolódik a felvilágosodásnak egy ellentétes irányú eszmeáramlata, a jogait követelő demokrácia, amely a jobbágykérdés megvitatásában jelentkezik. A kor az *ember* nevében megpróbálja másik kezével visszaadni a tömegnek, amit ugyancsak az emberre hivatkozva elvett. Az emberi jog: jelszó a visszaélésekre s jelszó azok ellen is. A jobbágyait sanyargató főúr irodalmi típusa ugyanazzal a felvilágosodással kerül szembe, amely bűneinek forrása.

SÁNDOR ISTVÁN.

⁷⁶ *A' magyar öltözet és nyelv.* Ugyanott 266. l.

⁷⁷ *Regeköltőnek hattuyúdala.* MM. VI. 188., 281. l.

⁷⁸ I. m. III. 1. 176. l.

⁷⁹ *Tariménes utazása.* Bp. 1930. 179. l.

⁸⁰ *Bánk bán.* III. felv. 3. jel.